

12. Stora Mellösa kyrka. Nu på kyrkogården.

Pl. 5.

Litteratur: L 1031. Ransakningarna 1667; J. Peringskiöld, *Monumenta* 1; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 371; N. G. Djurklou, *Diverse annotationer rörande Nerike*, 1849 (hs i ÖLM:s arkiv; tryckt i *Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen*, 1931, s. 34); J. H. Schröder (resp. P. D. Lagerholm), *Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike* (1851), s. 14; Sockenstämmoprotokoll den 4/11 1861; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 7, 8, Verksamhetsberättelse för år 1862 och 1863 (ATA), s. 19 f. (tryckt i ATS 1, 1864, s. 213); G. Stephens, ONRM 2 (1867–68), s. 759 f., 3 (1884), s. 323; H. Hofberg, *Nerikes gamla minnen* (1868), s. 86 f., *Nerikes Fornlemningar* 2, 1869 (ATA), s. 4 f., *Nerikes fasta fornlemningar* (1871), s. 20; G. Stephens, *Brev till R. Dybeck* den 31/5 1869 (ATA); R. Dybeck, *Brev till G. Stephens* den 5/7 1873 (KB), Runa, fol. (1873), s. 92; Örebro läns kalender 1880, s. 294; Örebro läns fornminnesförenings verksamhet 1856–1888 (1888), s. 9; E. Brate, *Anteckningar* 1901 (ATA); G. Brandel, *Skrivelser till Riksantikvarien* den 21/1, 25/1, 27/1, 3/5 1915 (ATA); G. Löw, *Stora Mellösa i äldre tider* 1 (1922), s. 9 f.; J. L. Saxon, *Närkes kyrkor i ord och bild* (1928), s. 94; *Fornminnesinventering* 1931 (ATA); K. A. Gustawsson, *Stora Mellösa sockens förhistoria* (i: *Meddelanden från Örebro läns museum* 11, 1933), s. 16; *Restaureringsrapport* 1952 (ATA); S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1952), s. 39 f.; B. Waldén, *Stora Mellösa*, en sockenbeskrivning (1952), s. 24, *Olof den helige, Jarl Sigtrygg och Johan Göstaf Hallman* (i: *Från bergslag och bondebygd* 1953), s. 53 f.; S. Lindqvist, *Forntidens Kumla och omvärlden* (i: *Kumlabygden* 2, 1963), s. 214 f.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (återgiven i Jansson a. a.); Djurklou, teckning (ÖLM); Wætter, blyerts-teckning 1861 (ATA; återgiven i Stephens a. a. 2, s. 759); Wætter och Djurklou, bläckteckning 1862 (ATA); Dybeck, blyerts-teckning 1863 (ATA; återgiven i Runa fol., 1873, pl. 21); Hofberg, teckning (återgiven i a. a. 1868, s. 87), teckning i a. a. 1869; Brate, foto 1901 (ATA); G. A. Hellman, foto 1931 (ATA).

Runstenen står rest på kyrkogården, 4 m S om tornets sydvästra hörn. Platsen är utmärkt på Ekonomiska kartbladet 10 F 3 g »Stora Mellösa» (1957).

I en av Nicolaus Zenius undertecknad rannsaking, daterad »Medelösa prästegårdh den 12. Junij Anno 1667», lämnas följande uppgift, som utan tvivel åsyftar Nä 12: »Uthi Söderkyrkieporten stäär en stoor steenhäll för tröskel på hwilken ähre huggne runske bookstäfwer.» Se *Rannsakingar efter antikviteter*, bd 2 (1969), s. 163. På grund av denna uppgift i *Rannsakingarna* upptages runstenen i Peringskiölds *Monumenta* 1, i en förteckning över fornminnen i Närke: »Mälösa Sn. j Söder Kyrkeporten.»

O. Celsius anför i *Svenska runstenar* efter »Mag. Hallman» en runsten från »Medlösa Södra Kyrkieport»; det anmärkes, att den är »En stor och ansenlig sten; temligen förnött, ändock nästan hård som brun flinta».¹

På den bläckteckning av Hallman, som ligger till grund för läsningen hos Celsius (och Liljegren), finns anteckningen »runhellen i Medlösa södra kyrkieport» (se fig. 33).

P. D. Lagerholm meddelar i sin dissertation år 1851, att han »ej kunnat återfinna» runstenen. Detta torde ha berott på, att stenen då icke längre befann sig i södra kyrkporten. Nä 12 hade nämligen av allt att döma flyttats från sin gamla plats i södra kyrkporten vid den genomgripande, utomordentligt pietetslösa »restaureringen» 1833–35.²

Föreningen för Nerikes Folkspråk och Fornminnen begärde år 1861 i en skrivelse till Stora Mellösa församling, att »sockenmännen måtte låta uppsätta den i södra kyrkogårdsmuren strax vester om grinden liggande Runsten, så att densammes inskrift, som nu är till hälften under jorden, måtte för en hvar blifva synlig och räddas från förstöring». Församlingen beslöt enligt sockenstämmoprotokollet den 10 november

¹ Celsius har alltså fått uppgifterna om runstenen av J. G. Hallman (1701–1757), som inskrevs vid Uppsala universitet år 1719. Han tillhörde Närkes nation (se J. Lagerholm, *Södermanland-Närkes nation*, 1933, s. 156 nr 1803 och A. B. Carlsson, *Uppsala universitets matrikel* 2, 1919–1923, s. 125). Hallman blev år 1725 magister på avhandlingen *De Nericia*; preses var O. Celsius. Om Hallman se *Svenskt biografiskt lexikon*, bd 18 (1971), s. 42 f.

² Adolph Törneros, som passerade platsen, då arbetet hade satts igång, skriver den 7/8 1833 i ett brev till F. B. Ulf-sparre: »St. Mellösa socken, i hvilken vi komma ur Lennäs, var fullsadd tätt med stora byar ... I förbifarten gingo vi in i kyrkan, som stod under reparation och nybyggnad. Hon var sextio alnar lång.» (*Adolph Törneros' brev* utg. av Nils Afzelius, Svenska Vitterhetssamfundet 20, 1958, s. 114.)

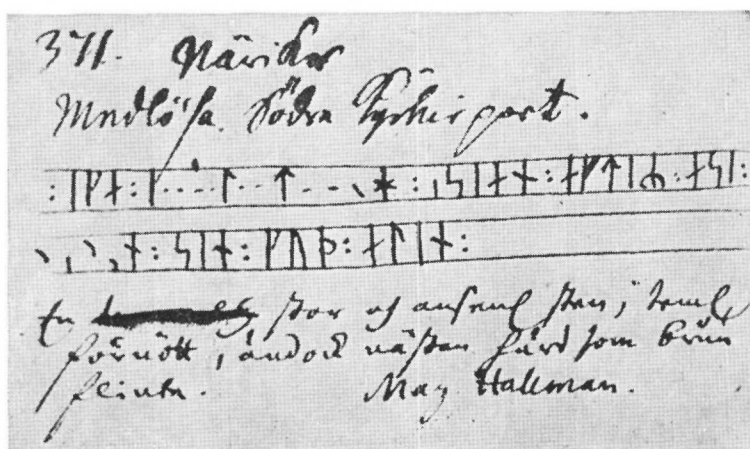
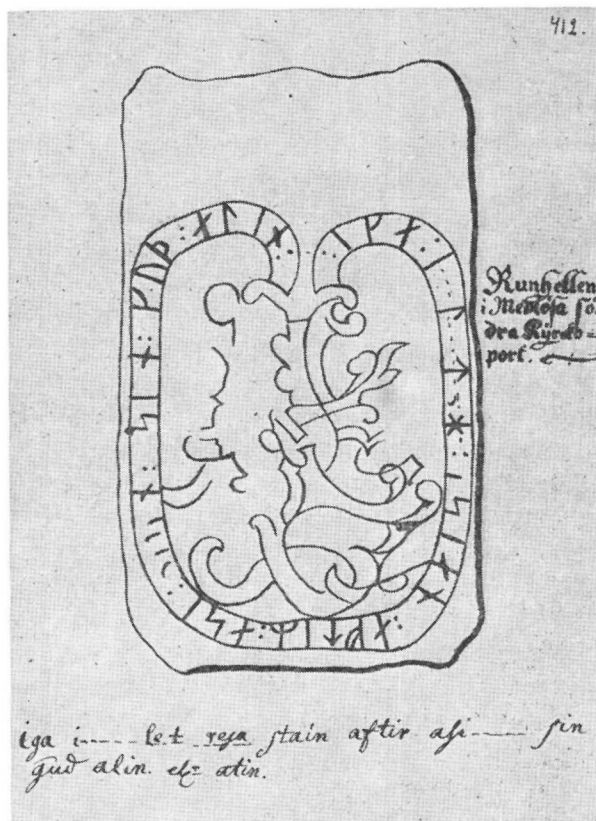

Fig. 33. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning av J. G. Hallman.

Fig. 34. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning i Peringskiölds Monumenta.

Fig. 35. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

1861, »att denna uppresning skulle verkställas under instundande vår eller sommar, och uppdrog åt Byggnadsdirektionen att arbetet ombesörja genom gångled». I Fornminnesföreningens verksamhetsberättelse för år 1861 heter det: »För runstenen i Stora Mellösa kyrkogårdsmur, hvars inskrift icke utan föregående gräfnings kunde läsas, har styrelsen sökt en tjenligare plats än dess närvarande. Framställning härom har gjorts hos pastors-embetet, och på allmän sockenstämma har församlingen beslutat att gifva stenen ett förändradt läge, så att hela inskriften derigenom blifver synlig. Denna förändring skall nästa sommar under sekreterarens ledning företagas.» Stenens läge i muren ändrades följande år, alltså 1862.

I *Nerikes gamla minnen* (1868) skriver Herman Hofberg: »Tills för några år sedan låg denna sten så långt

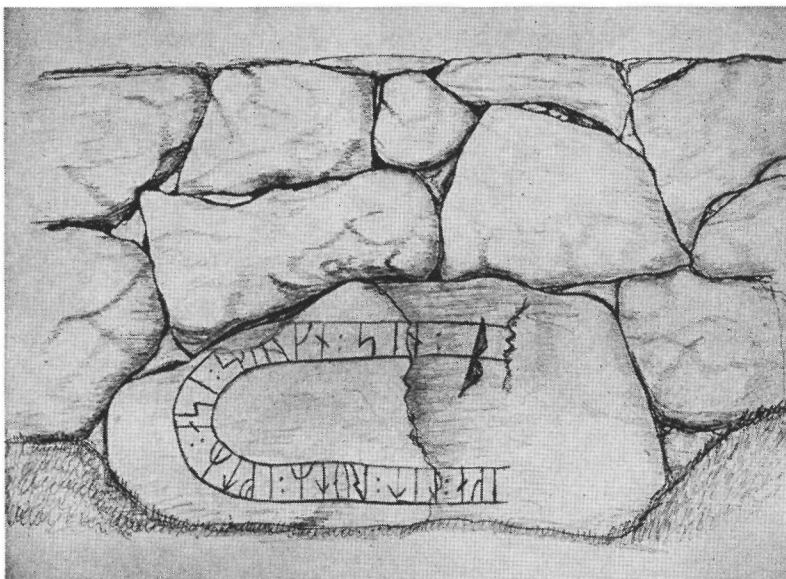

Fig. 36. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan.
Efter teckning av G. Djurklou.

nere i muren, att endast halfva runraden var synlig.» Han tillfogar, att stenen nu »blifvit upplyftad och fått ett lämpligare läge». — Brate antecknar år 1901: »Runstenen är nu inmurad på yttre sidan af södra kyrkogårdsmuren, icke långt väster om kyrkogårdsporten på denna mur.»

På denna plats stod runstenen vid mitt besök år 1950. Platsen var ur flera synpunkter olämplig, varför stenen flyttades in på kyrkogården och restes där den nu står.

Rödaktig granit. Höjd 1,67 m, bredd (mitt på stenen) 0,97 m. Runorna är 12–16 cm höga. Ristningslinjerna är kraftigt huggna, jämförelsevis breda. Det enkla runbandet, som följer ristningsytans kanter, börjar och slutar öppet nedtill på stenen. Inskriften är osymmetrisk såtillvida som den slutar högre upp på stenen än den börjar.

Inskrift:

: ika : let : rietr : efttr : asl : s - ukn : sin :
5 10 15 20 25

Inga let retta æfttr Øysl(?), styk[su]n sinn.

»Inga lät uppresa (stenen) efter Ösl(?), sin styvson.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med skiljetecken, vilka finns mellan varje ord och genomgående består av två djupt huggna punkter. I 1 i finns mitt på huvudstaven en grund, rund fördjupning; den är grundare och mindre skarpt markerad än punkterna i de stungna runorna. 2 k är ej stunget. 4 l har förlorat ett kort stycke av huvudstavens mitt. 5 e är tydligt stunget. I 8 i är stavens nedre del krökt åt höger, sannolikt för att ej komma för nära nedre bistaven i den föregående runan (7 r). 9 e är tydligt stunget. 11 r är säkert, likaså 12 e. Övre delen av 14 t står på ett ojämnt ställe; runan är helt bevarad så när som på ett kort stycke av huvudstaven något ovanför mitten. 19 s har förlorat översta ledens topp i en kantskada, i vilken även övre delarna av de två närmast följande runorna (20 och 21) har gått förlorade. Av runan 20 återstår två tredjedelar av en huvudstav; inga spår av bistavar finns. På det bevarade stycket av staven finns en rund fördjupning, som säkert är naturlig. 21 u har förlorat toppen. 22 k är ej stunget. — J. G. Hallman: : ika : i...l...t...h : -sian : afttr : asi : ...n : sin : kup : alin : . Denna läsning återges av Celsius och Liljegren. — Wætter (1861): : ika : lit : riitr : iftr : asi : s-ukn : sin : . — Hofberg:

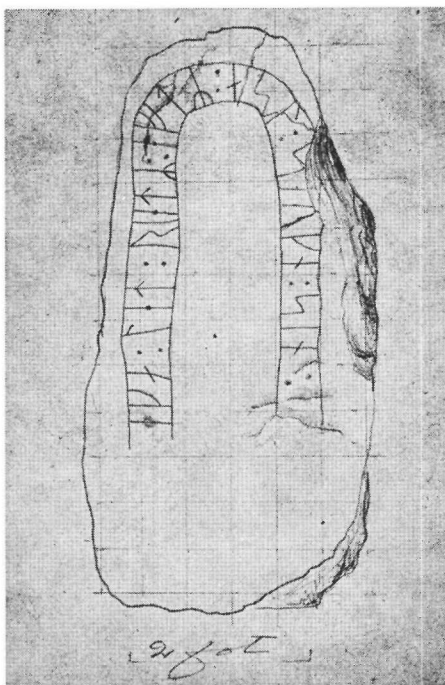

Fig. 37. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan. Efter teckning av R. Dybeck 1863.

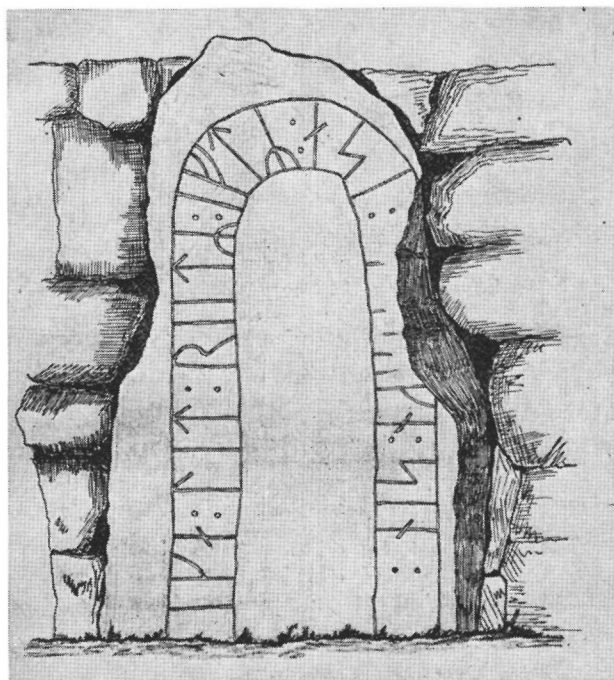

Fig. 38. Nä 12. Stora Mellösa sn, kyrkan. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 2, 1869.

ika : lit : riitr : iftr : asi : ...kn : sin : — Dybeck: **ika : let : rietr : eftr : asl : s-ukn : sin :**¹ — Brates läsning överensstämmer helt med min. Brate kommenterar: »Inskriften börjar med kolon, hvilket finnes på den äldre teckningen [=Hallmans], men hvarken hos Hofberg eller Dybeck. Eljest är Dybecks teckning alldeles riktig ... Ordet före **sin:** har de tre första runorna stympade upptill; af **s** saknas öfre hälften af öfre stafven och knäet mellan nedre stafven och mellanstreckket, den andra runan är en staf 8 cm nedifrån, hvars kännestreck funnits i toppen, om den haft några, enär **a** och **n** på stenen hafva kännestreck 6–7 cm nedifrån; den tredje runan **u** är fullt klar, ehuru toppen är borta och ordets återstående runor **kn** äro fullständigt i behåll. Det egendomliga tredje ordet är **rietr...**; **i** har flera små krökar, hvilka kanske gjort att ristaren ansett runan misslyckad och huggit den riktiga i det följande **e**, de två sista runorna äro äfven alldeles tydliga.»

Runstenen är rest av en kvinna med det i uppländska och sörmländska inskrifter ganska vanliga namnet *Inga*. — Inskriftens andra namn, runföljden 16–18 **asl**, är dunklare och har uppfattats på skilda sätt. G. Stephens skriver i ett brev till Dybeck (19/6 1869): »ASL, på Mellösastenen, kan tänkas som en populär uttalsförkortning af ASKISL, ASKITIL, eller APISL. Men jag tror att den må vara = ASULF.» I *ONRM* 3: »I have never seen this name ASL before. It might be thought a short slurred form of ASKISL, ASKITIL or APISL. But I think it more likely to be from [ANSWULFS] ASULF.» I *Runa* (fol.) återger Dybeck därför namnet som AS(U)L(F); han tillägger: »I stället för Asulf har jag föreslagit Apisl, men prof. Stephens tror att här menas det förra namnet.»

Möjligen återger **asl** det ovanliga mansnamnet *Oysl*; se om detta namn Vs 9.

Också den skadade runföljden 19–23 **s-ukn** erbjuder tolkningssvårigheter. Uppenbarligen skall ordet ange

¹ I ett brev till G. Stephens den 5 juli 1873 skriver Dybeck: »Jag begriper ännu icke huru Wætter, Djurklou, Hofberg m. fl. kunnat läsa *Asi*, fast der så klart och fullt säkert står *asl*, s. jag förr sagt.»

den dödes släktskapsförhållande till *Inga*. Den skadade runan 20 kan ha varit **i**, **l** eller **t**. Under förutsättning att runföljden har varit **stukn**, erbjuder sig följande tolkningsmöjlighet. I sammansättningar som *stiupsun*, 'styvson', osv. förekommer i dialekterna en övergång av *p* till *k* (dalmål, gotländska); samma övergång är också väl styrkt på västnordiskt område (*stjúk*-, *stýk*-). Ett runsv. **stuk**- skulle alltså kunna återge ett *stýk*- (*stiup*-). Hur den sista runan i runföljden **stukn** skall förklaras, är mera ovisst.¹ Av allt att döma har ristaren här gjort sig skyldig till en felristning. Det förefaller rimligt att räkna med att han har avsett att rista **stuksun : sin styksun sinn** men i denna runföljd råkat utelämna två runor. Som ovan har framhållits, är ristningen osymmetrisk; man får intrycket, att ristaren ej har kunnat beräkna inskriftens längd (se pl. 5). Det kan då förtjäna att anmärkas, att om runinskriftens längd ökas med exakt två runor, skulle den ha slutat lika högt på stenen som den börjar, vilket skulle ha gett den enkla ristningen den balans, som den nu saknar. Redan Stephens och sedan Hofberg (1871) uppfattar **s-ukn** som 'styvson'.

Det är ganska ovanligt, att en runsten har rests till minne av en styvson. Hittills är endast fyra säkra fall kända: En småländsk runsten (Sm 113) lät Ospak resa efter **stiubsun : sin**; en västmanländsk Ingvarssten (Vs 19) står rest av styvfadern **eftir · horm · stob sen ·**; en öländsk, fragmentariskt bevarad sten efter **stiub . sin .** (Öl 11) och slutligen Bornöstenen, Södermanland, **at : stiub sin** (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 302 f.). I litterär fornsvenska är det enkla ordet *stiup* icke belagt, endast sammansättningen *stiup*- (*stiug*-, *styg*-, *stiuf*-)son. Däremot finns *stiupr* i isländskan vid sidan av det vanligare *stiúpsonr* (fär. *stjúksonur*). Den feminina motsvarigheten **stiuba**, 'styvdotter' (fsv. *stiup*-, *stiuf-dottir*) förekommer på två uppländska runstenar (U 312 och 313), båda resta *æftir Iufurfast, stiupu sina*.

Stephens, Dybeck, Hofberg och Waldén är av den meningen, att runföljden 7–11 **rietr** återger verbet *rista*. Slutrunan **R**, framhåller Hofberg, »måste här beteckna en vokal, nemligen det dunkla slutljudet ö (kanske e?), således *ristö* eller *riste*» (*Nerikes gamla minnen*, s. 86). Ristaren torde ha åsyftat verbet *retta*, 'upprespa'. Om ett försök att förklara **R**-runan (och **n**-runan i **s-ukn**) se *Inledning*, s. xv, noten.

J. G. Hallmans läsning, som återges av Celsius och Liljegren, avviker på ett högst egendomligt sätt från alla andra läsningar av inskriften. Hallmans teckning av runstenen är också på flera sätt förbryllande; se fig. 33 och 34. Hur skall då de iögonenfallande olikheterna mellan ristningen sådan den är i verkligheten och den hallmanska avbildningen förklaras?

Till att börja med kan man fastställa, att tecknaren har strävat efter att ge Nā 12 ett rikare och »konstnärligare» utseende än ristaren har givit sitt verk. Med sitt enkla runband i formen av ett uppochnedvänt u och genom att ristningen helt saknar ornamentala utsmyckning gör runstenen vid Stora Mellösa k:a ett mycket enkelt intryck. Den avviker ju i typen i hög grad från flertalet uppländska och sörmländska runstenar. Bland väst- och östgötska runstenar kan däremot många paralleller anföras. På teckningen har monumentet fått ett betydligt ståtligare utseende. Detta resultat har tecknaren nått genom att på fri hand lägga till det som enligt hans mening saknades. Han fyllde den fria ytan innanför runbandet med en rik ornamentik, han lät runbandet börja och sluta inne på stenen genom att svänga ändarna mjukt, och han binder dem samman med ett iriskt koppel. Runinskriften förskjuts så att den blir helt symmetrisk och väl avvägd; på teckningen börjar och slutar inskriften på exakt samma höjd i runbandet.

Den ur runologisk synpunkt mest anmärkningsvärda förändringen består emellertid däri, att Hallman har lagt till två ord i inskriftens slut. Tillägget består av runföljden **kuþ : alin**. Syftet med tillägget framgår klart av den tolkning av den förfälskade inskriften som ges på teckningen: »iga lett resa stenen efter asi ... sin enda gud.»² Se vidare S. B. F. Jansson i *Från bergslag och bondebygd* 1952, s. 41 f. och där cit. lit. samt B. Waldén i samma årsbok för 1953, s. 53 f. Jfr också ovan s. 40, not 1.

¹ Stephens översätter (*ONRM* 2) **stukn** med »step-son» och kommenterar ordet: »The word STUKN, apparently here a nasal noun in -N, is very curious ... It can only be taken in two ways. Either it is ... a form for instance nominative STUKI or STUKA ... or else it is another example of the frequent carving of N for A» ...

² Det är denna minst sagt fantasifulla teckning som gör att Brate har frågat sig, om icke teckningen föreställer en annan nu förlorad »runsten» från Stora Mellösa, som också nämns i *Ransakningarna*. Brate skriver i sina »Anteckningar» år 1901: »En äldre teckning i VHAA:s samlingar har samma inskrift med tillägg af ett par ord men därjämte en mångfald af ornament på stenens midt. Inskriften börjar icke som på stenen nedtill till vänster utan går ned till vänster från stenens midt, dit ock inskriftens slut från högra sidan löper in. Afser teckningen denna sten, är den en synnerligen fantasirik afbildning, enär här icke ringaste spår finnas vare sig af de många ornamenterna eller de två tillagda orden och slingorna här slutna (sic!) utan

I likhet med Nä 9 saknar Nä 12 all ornamental utsmyckning. Ristningen består endast av ett enkelt bågböjt runband. De båda runstenarna likna emellertid varandra icke endast till det yttre; även vissa inre likheter kan iakttagas. Sålunda har runorna samma former, och skiljetecknen består i båda fallen av två punkter (:); prepositionen *æftir* ristas **efta**. I detta sammanhang kan också ett par egendomliga stavningar anföras: Nä 9: **ripi ræisþi**, Nä 12: **rietr retta**. Om **rietr** se *Inledning*, s. xv, noten.

Det är ej uteslutet, att de båda stenarna, som befinner sig drygt två mil fågelvägen från varandra, har ristats av samme man, även om detta på grund av ristningarnas mycket enkla typ och inskrifternas korthet är svårt att fastställa. Att ristaren icke har varit någon särskilt framstående runmästare är uppenbart.

13. Stora Mellösa kyrka.

Pl. 6.

Litteratur: Katrineholmskuriren den $\frac{1}{10}$ och $\frac{28}{10}$ 1937; Nerikes-Tidningen den $\frac{7}{10}$ 1937; Å. Berger, Stora Mellösa kyrkas historia (1938), s. 5 f.; B. Waldén, Skrivelse till Riksantikvarien den $\frac{7}{1}$ 1939 (ATA), Stora Mellösa (1952), s. 49 f.; B. Mellström, Stora Mellösa kyrka (i: Till hembygden 1940), s. 122; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 45 f.; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 187, not 36; Närke (Allhem, 1960), s. 26; S. Lindqvist, Forn tidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 217.

Äldre avbildningar: L. E. Bergström, foto 1937 (ATA); B. Waldén, foto 1937 (ATA); N. Jägerfors, foto (i: Waldén a. a. 1952), s. 56b; E. Liljeroth, foto i Närke (Allhem, 1960), s. 26.

Två stycken av en runristad kalkstenshäll förvaras i Stora Mellösa kyrka. Det större stycket är sedan år 1952 inmurat i vapenhusets östra vägg, omedelbart till vänster om ingången till långhuset.¹ Det mindre stycket förvaras nu (1973) i en materialbod inne i vapenhuset.

Nä 13 upptäcktes hösten 1937 i samband med den då pågående genomgripande restaureringen av kyrkan. Hällen låg som underlag till en pelarbas, vilken kom i dagen vid grävningar under kyrkgolvet för framdragnings av värmeledning. Den flata, runristade hällen, som låg med ristningsytan uppåt, hade tydligen lagts som grundsten under pelaren, då den gamla, romanska kyrkan valvslogs på 1400-talet. Se fig. 39. Valven och pelarna bröts ner, då kyrkan ombyggdes på 1830-talet. Se Nä 12, ovan s. 40.

Grå kalksten. Det större stycket av hällen mäter $114 \times 100 \times 13$ cm, det mindre 25×18 cm. På grund av att detta mindre stycke har skivat sig är det endast 3 cm tjockt.

Ristningen är på ovittrade delar av ristningsytan djup och tydlig. Linjerna är vackert formade; utan tvivel har ristaren varit en övad och framstående runmästare. I linjernas botten syns tydliga små gropar efter mejselslagen; se fig. 40.

Inskrift:

sbialbupi : l... auk : ...
5 10

Spjallbudi let ... ok ...

»Spjallbode lät ... och ...»

Till läsningen: Inskriften börjar utan skiljetecken. 3 i är ej stunget. 4 a har dubbelsidig bistav. I 6 b är övre bistaven skadad upptill. Skiljetecknet efter 9 i består av två punkter (:); samma form har skiljetecknet

begränsning nedtill. Men måhända hänför sig teckningen till en annan runsten, L 1032? Om denna förmodade »runsten» se nedan s. 47. — Kyrkoherde Hallmans mästarpöv som förfalskare torde eljest vara *Then Högborna Nunnan Elisij Eriks Dotter af Risberga Klöster* (1732). I *Nerikes gamla minnen* (s. 103 f.) skriver Hofberg, som avtrycker skaldestycket: »I litteraturhistoriskt hänseende har denna visa en stor märkvärdighet, därför att hon är från Sveriges medeltid det äldsta skaldeverk, hvars författare man känner till namnet.» Det skulle gå lång tid, innan denna enkla förfalskning kunde avslöjas.

¹ Inmurningen utfördes utan riksantikvarieämbetets tillstånd. Stenen har placerats uppochned.